

Християнинът Тервел?

Рая Заимова

Християнизацията на населението обитавало Балканския регион има дълга история, която по всяка вероятност започва още времето на апостол Павел. Процесът не е еднопосочен и доста комплексен, за да бъде очертан и дефиниран като максима. Това се отнася и за българите, чиято официална християнизация датира от IX в. и е резултат от далновидната политика на кан Борис, покръстен като Михаил.

В следващите редове ще стане дума за негов предходник - кан Тервел от времето на Аспарухова България - който се ползва с изключително широка популярност през вековете. Проекцията на образа му намираме и в нашето съвремие на XXI век. За да се проследи разпространението му от Балканите към Запада и обратно ще припомним някои факти от с.в. - то на кана.

Делата на Тервел от рода Дуло намират място в надписите на Мадарския конник и в „Именника на българските ханове“, където е споменат след Аспарух. Това са единствените български извори, които са тълкувани различно от наши и чужди изследователи, най-вече заради годините му на управление. В повечето случаи съвременната българска историография приема датировката на В. Златарски: възкачване на престола през 701 г. и вероятно управление до 718 г.¹

Византийските извори от IX-X в. дават повече информация за българския владетел, който неизбежно влиза в контакт с империята и който отблъсква арабите при Цариград. Ако това последно съдействие спрямо Византия се случва през 718 г. по времето на Теодосий III, то в предишните

¹ **Бешевлиев, В.** Първобългарски надписи. София, 1979. 91 сл.; За различните мнения по датировката вж. **Москов, М.** Именник на българските ханове (ново тълкуване). София, „Петър Берон“, 1988. 240-253; **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. т.1, част 1. София, Наука и изкуство, 1970. 603.

години от управлението на Тервел е засвидетелствано друго важно събитие, чийто идеен отзвук се проектира далеч във времето.

В хрониката на Патриарх Никифор се съобщава за Юстиниан II Ринотмет - изгнаник в Херсон - който през 705 г. си възвръща престола в Цариград благодарение на Тервеловата помощ. Сваленият от Леонтий (698-705) император обещавал дарове на българския владетел и своята дъщеря за жена. При пристигането си пред стените на Цариград Юстиниан очаквал да го посрещнат като император. Това обаче не се случило и затова заедно с хората си се промъкнал тайно във Влахернския дворец през водопровода. Там се разправил с враговете си и отнесъл любезно с Тервел: „...когато Тервел дошъл при него, наметнал му царска хламида и го провъзгласил за кесар. И като го поставил да седне до себе си, заповядал на войските да се поклонят на двамата. Надарил го с много дарове и го изпратил в земята му.”² В текста на патриарх Никифор следва разказ за нарушаване на мира между България и Византия (708 г.) от страна на Юстиниан и похода му до Тракия и Анхиало, където действията на българите го принудили да напусне тайно града по море. След време императорът поискал повторно помощ от Тервел, когато разбунтувалите се византийски войски в Херсон внесли отново смут и в края на краищата Юстиниан е свален от престола и убит през 711 г. Текстът на Теофан Изповедник (живял през втората половина на VIII в. - 818 г.) не се различава съществено от Патриарх Никифор.³ Една Анонимна хроника от VIII-IX в. също съобщава накратко за тези събития.⁴ В „Лексикона” на по-късния Свидас (X в.) четем за услугата на Тервел и за задължението на Юстиниан II да му плаща данък; българският владетел е бил дарен богато със злато, сребро и скъпи дрехи.⁵ По всяка вероятност информацията в „Лексикона” и Анонимната хроника се базира на един общ извор от предходното време.⁶ И в двата извора се споменава за „базиликата близо до Хризотриклиния”, където често седял Тервел, както и хазарският

² ГИБИ, т. 3, 1960. 297-299.

³ Пак там, 226-289.

⁴ Пак там, 224.

⁵ ГИБИ, т. 5, София, 1964, 308.

⁶ Дуйчев, Ив. Император Юстиниан II Ринотмет – данник на хан Тервеля. – В: Проучвания върху българското средновековие, София, 1945. 5-8.

първенец Глиаван, брат на Юстиниановата жена. В текста на Свидас четем също: „Тук Тервел говори пред народа.“

От кръга на гръцките извори трябва да споменем и един оловен печат, чийто надпис гласи: „Богородице, помагай на кесаря Тервел“. Върху лицевата му страна е изобразен бюст на владетеля в парадно военно облекло, с ризница и хламида. Главата му е покрита с шлем, в дясната ръка държи копие опряно на рамото му. Острието на копие то се вижда диагонално над другото рамо. Лявата му ръка е покрита от овален щит. Лицето е тясно и издължено, с къса заострена брада, косите са дълги и падат отпред на гърдите. Някои различия от образите на византийските императори и по-специално липсата на императорски инсигнии на властта, както и формата на косите и брадата, посочват, че анонимният гравьор е познавал действителния образ на Тервел.⁷ Подсилен от обръщението към Богородица за покровителство, печатът е дело на византиец, добре запознат с иконографските традиции. Затова и образът на българския владетел можем да приемем като съвременен.

В историята на Източната римска империя и нейните съседи са засвидетелствани и други отличия на български езически владетели. Може би по-известните случаи са с кан Грот и Кубрат (584-642), които приемат християнството или това е практика спрямо бегълци от варварските страни във Византия. Кубрат е титулуван с „патриций“ от император Ираклий. С приемането на Христовата вяра от Кубрат се обяснява и силата му, с която успява да покори „всички варвари и езичници“ и основе „Велика България“.⁸ Разбира се, народът му не е споделял християнството. Явно една от най-високите звания в империята – с която се е гордеел не е един варварски владетел на Запад – остава като плод на византийската политика за интеграция на извънимперските народи. С Тервел случаят е по-различен пред вид факта, че присъдената титла „кесар“ в знак на благодарност на Юстиниан II, обикновено е присъждана на престолонаследника или брата на императора, т.е. на християнски владетел. Кесарят всъщност е потенциален носител на реалната власт в империята. В отделни случаи е синоним на

⁷ Юркова, Й. Оловен печат на Тервел. – *Нумизматика*, XII, 1978, кн. 2. 3-8.

⁸ Златарски, В. Цит. съч., 131-141.

„василевс”.⁹ С това достойно признание, което е прецедент в историята на Източната римска империя, се открива широко поле за тълкуване на случилото се през 705 г.

Оттатък Византия и Балканите

Византийските извори са лаконични по въпроса за Юстиниановите връзки със Запада и по-специално с папството. Редица извори като „Историята на лонгобардите” на Павел Дякон (VIII в.), Йоан Дякон (IX в.), Анастасий Библиотекар (IX в.), Птолемей от Лука (XIII в.) излагат контактите на императора с папа Сергий (687-701), както и с един от наследниците му Йоан VII (705-707). Старанието на императора е да наложи православието си, но свиканият от него събор в имперския дворец (692) предизвиква враждебност от страна на Рим и поражда множество конфликти в религиозен и политически план.¹⁰ Говори се и за помощта на Тервел към цариградския император. От контекста се разбира, че става дума за събитията от 705 г. В следващите години на папския престол се издига Константин (708-715), когото Юстиниан бил поканил в Цариград и от когото поискал да му отслужи литургия за опрощаване на греховете. В замяна императорът бил обещал да възстанови всички привилегии на Римската църква. Но дрзкото му поведение и конфликтите му и с духовниците довеждат до убийството му.¹¹

Подробностите свързани с Юстиниановите разпри в конкретния случай не ни засягат. По-важен е фактът, че тези общувания между Цариград и Рим са отразени единствено в латиноезичните извори.

⁹ **Guilland, R.** Recherches sur les institutions Byzantines. t. 1. Amsterdam, 1939, p. 25-43; **Bréhier, L.** Le monde byzantin. Les institutions de l'empire byzantin, Albin Michel, 1970, p. 41-43; **Атанасов, Г.** Инсигните на средновековните български владетели. Плевен, ЕА, 1999. 35-39; **Вачкова, В.** Белите полета в българската културна памет. София, Военно издателство, 2010. 236-239.

¹⁰ **Bréher, L.** Le monde byzantin. Vie et mort de Byzance. Albin Michel, 1948, p. 67-71.

¹¹ ЛИБИ, т. 1. С., 1958, с. 404 сл.; ЛИБИ, т. 2, с. 182-257. 346 сл.; Ptolemaei Lucensi Annales ecclesiastici, lib. XIII, cap. III, p. 948; lib. XVI, cap. XXV, p. 958. Bologna, 1975-1978. (Muratori, Rerum Italicarum Scriptores, t. XI); Epitome chronicorum Casinensium jussu Sanctissimi Stephani papae II. Conscripta ab Anastasio seniore sedis apostolicae bibliothecario, p. 354. (Muratori, Rerum Italicarum Scriptores, t. II); Anastasii Bibliothecarii Historia de vitis Romanorum Pontificum, p. 151-152. (Muratori, Rerum Italicarum Scriptores, t. III); За 705 г. и изворите вж. и: Търкова-Займова, В. Le voyage de Justinien II en 705. – In: Byzance, la Bulgarie et les Balkans, Plovdiv, 2010, p. 126-140.

Споменаването на Тервел е периферно и единствено във връзка с помощта му към императора. Кесарската му титла не е обект на разсъждения в посочените текстове, които заимстват един от друг. През следващите векове обаче българският владетел от VIII в. става повече от популярен като християнин.

Всеизвестен факт е, че след падането на Цариград в 1453 г. специално писмената култура на Византия поема към Западното средиземноморие и по-специално в Италия, където гръцкият език не е забравен и бежанците от Балканите формират т.нар. *диаспора*. През XV в. на Апенинския полуостров се сбира започнатият от XIII-XIV в. културен процес във Византия, при който Запада и Изтока се свързват и взаимно зависят от всички важни политически събития и османски завоевания. Ако византийската традиция показва траен интерес към Древността, без да успее да го свърже със съвременни събития, западноевропейската цивилизация му придава *креативен дух*.¹² Затова и повечето писания на италианците, придържащи се към хрониките от средновековието – както византийски, така и латински – отразяват връзката между Цариград и Рим в държавно-политически и религиозен план, видяна през погледа на съвременниците. Традиционната средновековна форма на универсалната история започваща със създаването на света до съвременното или отразяваща древногръцката и римска история стои в основата на по-новата форма в историографията - регионалната, която възниква съобразно развитието на италианските градове в късното средновековие и допринася за формирането на ренесансовата ценностна система.¹³

Светската историография в Италия

Прави впечатление, че в творбите за живота и дейността на папите, на църковните институции - Птолемей от Лука (XIII в.) и Бартоломео Саки, нар. Платина (XV в.) – или в тези, чиито автори са папски служители като

¹² **Pertusi, A.** Italo-greci e bizantini nello sviluppo della cultura italiana dell'Umanesimo. – In: Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento a cura di A. Pertusi, Firenze, 1966, p. 35-52; Storiografia umanistica e mondo bizantino. Palermo, 1976, p. 8 sq.

¹³ Леонардо Бруни (1370-1444) – става популярен най-вече с историята на града-държава: L. Bruni *Historiarum Florentini populi libri XII*. Strasburg, 1610.

Биондо (XV в.) и кардинал Бароний (края на XVI-XVII в.) делата на Тервел са отразени в контекста на общуванията с Юстиниан. Паралелно с този тип католически автори, които заимстват един от друг, съществува и светска историография, чиято изворова база не е по-различна и съвпада с тази на католическите служители. Разликата се състои в авторовия подход и тълкуване на събитията.

Марк-Антонио Сабелико, нар. Кочо (1436-1506), ученик на Помпоний Лет и член на „Академия Романа”, преподавател по реторика в Удине, Верона и Венеция. Автор е на редица творби засягащи както Древността, така и по-късните времена, топографията, историята на Венеция и др. Световната му история, позната под заглавие *Enneades sive Rhapsodia historiarum* (Историческо повествование в девет части) е смятана за най-ранното модерно историческо произведение, което включва световни събития от създаването на света до 1504 г.¹⁴ Тя е много по-известна от венецианската, написана по заръка на Републиката, която му създава условия за работа с местните архиви. По-голямата част от използваните извори в нея съвпадат с тези на Венеция. През XVI в. е преиздадена в Западна Европа на няколко пъти (1538, 1560) като всяко издание има добавки, други пък издания съдържат извадки на отделни теми (напр. изд. от Базел, 1515; Лондон, 1711 и т.н.).¹⁵ Характерен белег на хуманистичната историография е паралелното представяне на събития от Запада и Изтока. За целта се следва в хронологичен план реда на управление на съответните императори, папи и патриарси. В метода на Сабелико при представянето на събития от световно значение се натъкваме на факта, че в основните му разкази, които следват един даден извор, се вмъкват повече или по-малко значими събития от други писмени и устни извори, както и авторови разсъждения. Това се отнася и за нашия главен герой Тервел, който в повествованието на *Enneades sive Rhapsodia historiarum* е изписан като *Trebellius*. За разлика от по-ранния папски секретар Флавио Биондо (1392-1463), чийто лаконичен стил е характерен за писанията му по римска

¹⁴ *Enneades sive Rhapsodia historiarum* (1498-1504). Paris, 1513-1517.

¹⁵ *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à 1850-1860*. Paris, 1963, p. 966-967.

история и разказите хронологично подредени, Сабелико прави впечатление на неподреден и разхвърлян.¹⁶ Може би и това е причината да се сблъскваме с представянето на Тервел на няколко места в книгата му.

След кратко изложение за създаването на българската държава по Дунава се говори за „жестоките и воинствени“ българи, облагородени от молитвите на Константин Кирил, който ги покръства. Христовата вяра остава за Сабелико онази сигурна опора, въз основа на която християнският свят би могъл да се възползва срещу турците. Следва споменаването на Тервел като първият техен християнски владетел:

*I. Има предание, че първият крал на българите се наричал **Требелиус** [Тервел]. Той преминал към монашески живот и оставил кралството на по-големия от двамата си сина. Наскоро след това новият крал преминал към култа на злите демони, пренебрегвайки бащината набожност и установения от него ред. **Требелиус** [Тервел] не понесъл злодеянието на сина си, а като оставил дрехата на покаянието, която носил известно време, приел кралското одяние и наказал неверието на сина си, като го лишил от зрението. Той дал на по-младия си син кралството, за да го управлява набожно и съобразно своя ред. А самият той, доволен от даденото нареждане, се върнал трайно в своя орден.¹⁷*

Текстът за „неблагодарния“ Юстиниан, който си позволил да воюва срещу своя помощник Тервел за възвръщането на имперската власт е поместен след няколко глави (Ennea. CLXXXII, lib. VI). Авторът прави връзка с по-горното споменаване за българския владетел отбелязвайки: *Требелиус, български крал (за когото вече говорихме)*. Следва обстоен разказ за Юстиниановите амбиции и политика с Рим.

Дотук Тервел се явява „по съседски“ в контекста на общуванията с Византия и изрично се цитира като първият християнски владетел на българите. В следващите глави на Сабелико покръстването се извършва от „български крал“ в папски контекст:

¹⁶ **Заимова, Р.** Българската тема в западноевропейската книжнина XV-XVII век. С., унив. изд. „Св. Кл. Охридски“, 1992. 28 сл.

¹⁷ Ennea. VIII, lib. VI, CLXXXI. Превод Р. Заимова.

II. По това време **кралят на България** с [народа от] цялото си кралство прие вярата Христова по внушение на върховния първосвещеник Николай, като изгони еретика Фотий от границите си. На този крал отдадоха забележителния пример за набожност. А той, ръководен от религиозна ревност предаде кралството на сина си, за да управлява според закона на приетата религия. Ала /синът/ като забрави бащиния завет, скоро изпадна в предишната грешка. А той /кралят/ предупреден за това голямо престъпление, за да отмъсти бързо, нападна кралството и върна сина си под своя власт. И като го върна, ослепи го. Много бързо го победи и направи крал по-младия си **син Алберт**. Често го съветваше да стои далеч от нещастieto на брат си, да поддържа набожността и да пази бащиното наставление. А използва Варвар за пример в изповядването на истинската набожност и в същото време за утвърждаване на бащиния съвет. Нечестността на гърците обаче направи така, че българите не след дълго време се отклониха от правия път.¹⁸

Покръстването на българите от Константин Кирил е мотив, който по всяка вероятност Сабелико заимства от хрониката на венецианеца Андреа Дандоло (XIV в.).¹⁹ „Праведният мъж“ покръства българския владетел и в други исторически творби от XV в. като Б. Джустиниани, автор на *De origine urbis gestisque Venetorum* (За създаването на града и делата на венецианците), в *Световната хроника* на бавареца Леонхард Хефт и др.²⁰ Известно е, че този мотив се застъпва в „Солунската легенда“ от XI в. и в Краткото житие на Кирил датиращо от приблизително същото време, както и в някои латински извори като „Моравската легенда“ и „Оломоуцкия бревиарий“ (XIV в.).²¹ По всяка вероятност А. Дандоло е заимствал от тези текстове. Оставям настрана факта, че у автори от средата на папството (напр. Платина XV в.) делата на Константин Кирил са представени изцяло

¹⁸ Ennea.IX, lib. I, CСVII г.

¹⁹ Danduli Andreas Ducis Venetarium Chronica per extensum descripta a.a. 46-1280. Bologna, 1942, p. 156. Muratori, Rerum Italicarum Scriptores, t. 15); Ангелов, Д. Италиански извори за българската средновековна история. – *Исторически преглед*, 6, 1972, с. 86-99.

²⁰ Историята на Джустиниани е написана между 1474 и 1481 г. За Л. Хефт вж.: Гюзелев, В. Ново сведение за средновековната история на България и за Кирил Философ. – *Исторически преглед*, 9-10, 1985. 84-86.

²¹ Кискинова, М. Йосиф Симон Асеманий. С., Наука и изкуство, 1987. 228 сл.

по изворите на католическото духовенство и за покръстване не се споменава.

Досегашните ми проучвания показват, че по всяка вероятност Сабелико е най-ранният автор, който свързва Константин Кирил с името на Тервел – покръстител на народа си. Вторият текст пък показва победата на католицизма над „еретика Фотий” и установяването на правата вяра. Разказът за замонашването, оттеглянето на владетелят, оставянето на големият син на престола, последвалата измяна и ослепяване, възцаряването на по-малкия син е познат от текста на игумена на Прюмския манастир Регинон (IX-X в.) и от този на монаха Зигеберт (XI-XII).²² Регинон посочва година на покръстване 868, а Зигеберт – 865. У тях обаче отсъства името на владетеля, изписан като *Rex Bulgarorum*.

Регинон е живял в Лотарингия и в град Трир, т.е. далеч от Балканите. Сведенията му за българската история са твърде бегли: съвсем накратко се споменава за поражението на император Никифор Геник и за покръстването. По-голямата част от хрониката му обхваща събития (до 906 г.) на франкските владетели и по-малко за Германия и Моравия. Известно му е за пратеничеството на папата и съдействието на Людвиг Немски в процеса на покръстването в България. Предполага се, че до Регинон и лотарингското духовенство е стигнал разказа за ослепяването на Карломан, четвъртия син на Карл Плешиви (823-877)²³, съвременник на Борис Михаил (? – 907). Карломан е бил насила замонашен от баща си, станал дякон, но се отказал от духовния чин. И за да си получи част от бащините владения, събрал дружина и вършил злодеяния, включително и в манастири. Бил затворен от баща си и осъден от духовен съд на ослепяване по заповед пак на баща си. Получил милостта на папата и на чичо си Людвиг Немски, Карломан прекарал остатъка от дните си в манастир. Регинон посочва 870 г. за борбата му за бащиното имущество. Разказът за него е поместен след този за българското покръстване в хрониката на Регинон.²⁴

²² ЛИБИ, т. 2, с 305-308; ЛИБИ, т. 3. 40-45.

²³ Крал на Западно-франкско кралство (843-877) и император на Свещената Римска империя (875-877).

²⁴ Ю. Трифонов дава подробен анализ на Регинон и изворите на времето. Според него наказанието на Карломан е било извършено в 871 г. Автори като Шафарик и Иречек

Специално у Зигеберт, чийто разказ е определено по-събран от този на Регинон, се говори бегло за Юстиниановия проблем и помощта на Тервел, а във връзка с покръстването се споменава за съдействието на Людвиг Немски. *Trebellius* и *Albert* – използвани от Сабелико - са новост в историографията. В следващите векове и двата текста на италианския автор (без мотива за Кирил) добиват широко разпространение в Западна Европа в различни католически среди.

Бенедиктинците

В първите години на XVI в. се забелязва освен словесен и визуален образ на българския кръстител. Епонимът *Vulgarus* (*Булгарус*) е изписан под фреската с изображения (1505-1507) на Франческо Морони в прочутата църква на бенедиктинците „Санта Мария ин Органо” във Верона. Най-първо Й. Иванов отбелязва, че текстът под изображението е най-близък до този на Зигеберт.²⁵ Отчитайки изследванията на В. Гюзелев изкуствоведът А. Василиев основателно забелязва, че княз *Борис I* е представен по съвършено несвойствен за византийската иконография начин – като член на Бенедиктинския орден между *Ладулф* и *херцог Лутвин*. Както останалите от групата, е облечен в бяло бенедиктинско расо и с бяла качулка на главата. Той е млад, с бръсната брада и мустаци (по католически обичай), с характерния жест на ръцете: символично посочване с пръстите на дясната ръка към двата пръста на лявата ръка. Княз *Борис* още не е посветен в светителство и не е с нимб, но е обкръжен от лъчисто сияние. Следва да споменем, че още от най-ранно време е било прието императорът да бъде рисуван с нимб, наравно със светците... Това не се отнася за разглеждания случай, защото княз *Борис* е бил канонизиран за светец още през 923 г.²⁶

избягат да споменават за ослепяване на Борисов син: Трифонов, Ю. Достоверен ли е разказът за ослепяването на Борисовия син Владимир? – В: Училищен преглед, XXVI, 1927, № 5-6, с. 864-890.

²⁵ **Иванов, Й.** Ликът на свети цар Бориса във Верона. – *Известия на българския археологически институт*, 4, 1926-1927. 1-13.

²⁶ **Гюзелев, В.** Княз Борис Първи. С., 1969; **Василиев, Ас.** Български светци в изобразителното изкуство. София, 1987. 41-42.

Напоследък А. Влаевска-Станчева обърна внимание на композициите в „Санта Мария ин Органо”, които разглежда в паралел с тези в двора на манастира „Сан Джакомо” в Понтида (Ломбардия). Образите на римските първосвещеници и тяхната подредба в двата случая е идентична и съвпада със словесната информация за тях от *De viris illustribus ordinis S. Benedicti*, 1492 (Видни личности от ордена на св. Бенедикт) на Йохан Тритемий и покъсната творба на Арнолд Вийон *Lignum vitae* (Дървото на живота). По всяка вероятност Франческо Морони, работил изображенията между 1505 и 1507 г., е ползвал ръкописен текст, послужил за основа на споменатите публикувани творби през втората половина на XVI в. Цикълът, в който попада и българският владетел е приблизително еднакъв и в двете бенедиктински църкви. Кралете монаси са в бенедиктинска одежда, някои от тях с ореол и съответните инсигни на властта. *Bulgarus* е редом до св. Сигизмунд, крал на Бургундия (516-524) и папа Захарий I (741-752). Описания от средата на XV в. на фреските в катедралата на Дурхам в Англия свидетелстват за други бенедиктински дейности и съществувал навремето подобен цикъл с изображения, където *Rex Bulgarorum* е отново монах, назован *Eraclius*.²⁷

След XIII в. най-старият западен орден – този на св. Бенедикт (VI в.) – търпи известен упадък с възникването на доминиканския и францисканския.²⁸ През XVI в. Реформата на Лутер (1517) оказва влияние върху авторитета му. Междувременно създадената литература от негови представители се разпространява първоначално в ръкописен вид. Специално в публикацията *Lignum vitae*, 1595 (Дървото на живота) на Арнолд Вийон българският „крал” е не само назован по име, но и светец: *S. Trebellius seu Terbellis, Bulgarorum rex*.²⁹ Подобни съчинения с описание на видни духовни и светски лица са характерни за XVI в., когато се формира жанра

²⁷ Ibidem, p. 213-226.

²⁸ **Бояджиев, Р.** Ранно западноевропейско монашество. Бенедиктинците и Изтокът до средата на XI век. София, 1996.

²⁹ **Vlaevska-Stantcheva, A.** La venerazione dei regnanti nella tradizione benedettina. A proposito delle fonti di un affresco veronese. – In: Santità, culti, agiografia. Temi e prospettive. Atti dei I Convegno di studio dell'Associazione italiana per lo studio della santità, dei culti e dell'agiografia. Roma, Ottobre 1996, Roma, 1997, p. 221; **Влаевска – Станчева, А.** Мотивът за покръстването на българите в бенедиктинската изобразителна традиция. – В: Средновековна християнска Европа, София, 2002. 433-443.

биография въз основа на който словесните образи от миналото и съвременното стават и визуални. Най-ярките примери за това са книгите с „видни личности“ на Пауло Джовио, Андре Теве и т.н. Целта е била текстовете или словесните образи да послужат за обяснения към изложените портрети на съответните лица в построения от Джовио музей в Ком (1536-1543).³⁰ От своя страна католическите ордени не противоречат на този процес, а отделят специално внимание на „своите“ дейци и история с цел да противостоят на протестантството и ересите. Бенедиктинската ръкописна и публикувана литература поставя основите на т.нар Менелогий от историка Габриел Бучелин, издаден през 1655 г.³¹ Светците бенедиктинци са 3004. *Trebellius* (Тервел) фигурира като кръстител на народа си с познатия модел: оттегляне от престола, усамотяване в манастир, измяна на престолонаследника и поемането на властта от по-малкия син на име Алберт. Българският владетел е сред почитаните от Изтока и Запада короновани глави и като монах, канонизиран за светец с дата 13 март: *S. Trebellius. In Bulgaria natalis. S. Trebellii Regis et Monachi.*³²

Йезуитите

Както е известно създаденият от Игнатий Лойола йезуитски орден (1540) разширява дейността си най-вече след Триндентските събори (1545, 1563), когато се уточняват основните въпроси на католическата доктрина. Укрепването на Църквата, възстановяване престижа на папството в борбата срещу протестантството стоят в основата на контра-Реформацията. През XVII и XVIII в. йезуитският орден или главният „инструмент“ в този процес разгръща широка мисионерска дейност и отвъд европейските граници. Важно значение има книжовната дейност и образователна политика на

³⁰ Gli Elogi, vite brevemente scritte d'huomini illustri di Guerra, antichi et moderni, di mons. Paolo Giovio, trad. Per M. Ludovico Domenichi. Fiorenza, 1554; Dubois, Cl.-G. L'individu comme moteur historiographique: formes de la biographie dans la période 1560-1600. – Nouvelle revue du Seizième siècle, 19/1, 2001, p. 83-105.

³¹ Приет от ранна възраст в бенедиктинския орден, Бучелин (1599-1681) е възпитаник на йезуитите в университета на Дилинген, изпява се като изследовател на църковната германска история, в областта на агиографията и картографията, за него вж. Catholic Encyclopedia (1913): http://en.wikipedia.org/wiki/Gabriel_Bucelin

³² Ibidem; **Дујчев, Iv.** Slawische Heilige in der byzantinischen Hagiographie. – In: Medioevo bizantino-slavo, II, Roma, 1968, p. 207-223; Текстът в Менология в превод на български вж. у **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация в България. София, Тангра, 2006. 209.

неговите представители. Католиците се опитват да докажат чрез патристичната литература авторитета на църковните отци. Затова йезуитите стават едни от главните инициатори на византинознанието. От своя страна протестантите също търсят обосновка на идеите, опирайки се на ранното християнство и църковната византийска практика близка до евангелската традиция и тяхното верую.³³

Християнинът Тервел – владетел и монах – се среща както в книгите за историята на съответните църковни институции, така и в историческите трудове и литературни произведения, написани не само на латински език. В “Il regno degli Slavi” (Царството на славяните, 1601) рагузинският абат Мавро Орбини заимства до голяма степен текста за кръстителя Тервел от европейската история на флорентинеца Пиетро Франческо Джамбулари (1566).³⁴ Краткият му разказ на италиански за монаха *Terbelo* е поместен след този за Юстиниан и отблъскването на арабите при Цариград.³⁵ Впоследствие хилендарският монах Паисий се вдъхновява изцяло от руския превод на Орбини.

Измежду представителите на йезуитската историография Джеронимо Пиати най-първо съобщава за Тервел в “De bono stato religioso” (За доброто състояние на религията). Книгата му е издадена на латински още в 1593 г. и навремето преведена на няколко модерни езика.³⁶ В поемата „Покръстена България” (1637) на поета Франческо Брачолини (1566-1645), вдъхновена от текста на Пиати и създадена след формирането на *Конгрегацията за разпространение на вярата* (1622), се надгражда традиционния Тервелов образ от предходниците. Християнството в България се развива под покровителството на Св. Бенедикт. Главните български герои са Требелио (Тервел) и синовете му Флавио и Алберт. Брачолини – роднина и секретар на кардинал Антонио Барберини - затвърждава идеята за прието

³³ **Pertusi, A.** Storiografia, Op. cit., p. 40-44.

³⁴ **Giambullari, P.** Istoria dell' Europa. Pisa, 1922, lib. II, p. 124-126; Marchiori, J. L'Istoria d'Europa di Pier Francesco Giambullari e il Regno degli Slavi di Mauro Orbini. – In: Mondo Slavo (Padova), 1970, N 10, p. 135-156.

³⁵ Mavro Orbini, Il regno degli Slavi. Pesaro, 1601, p. 407.

³⁶ Trois livres du Bien de l'estat religieux, faicts en latin par Hieronisme Platus, mis en francois par Philippe le Beau, Docteur theologien de l'Universite de Paris. Lyon, 1620, livre II, chap. XXVI, p. 621.

християнство от Рим. С много патетика и допълнения от съвременни събития конфликтът между Добро и Зло е развит в художествен план. Набляга се на „свръх естественото“, приложени са множество символи и други литературни похвати с цел затвърждаване на приетия католицизъм. „Еретикът“ патриарх Фотий е олицетворение на Злото заедно с мюсюлманите и протестантите.³⁷ Получената от Тервел Библия от страна на папски пратеник в България дава усещането за непреходност, минало и сегашно се преплитат във времето и чрез Тервеловия християнски образ създават модел за непоклатим католицизъм в суверенна България.³⁸

По традиция текстовете са заимствани от по-ранни и освен печатната книга, която разпространява словото, специално мисионерите от йезуитския орден са „тиражирали“ текстове в ръкопис обикаляйки от град на град и от колеж в колеж. Ще припомня накратко, че след създаването си йезуитският орден много бързо добива авторитет и става една от главните опори на анти-протестантската идеологическа борба. През XVII в. мисионерската им дейност се разпростира и извън пределите на Европа. За надмощието на католицизма важна роля изиграва образованието. През XVII в. вече работят множество колежи на Запад, откъдето излизат добре възпитани младежи със светски маниери и хуманитарни знания. Тук оставям на страна въпроса доколко католическата пропаганда на йезуитите чрез образованието е успявала да „бетонира“ мозъците на подрастващите имайки предвид водената от йезуитския възпитаник Волтер и поколението му анти-клерикална борба за „стъпкване на гадината“.

Важен момент в образователната програма заемат не само филологическите дисциплини и религия, но и философията, историята. Пресъздаването на ключови моменти от недалечното минало, които имат актуално звучене, намират място в написването на театрални пиеси.

³⁷ Западната литература от IX в. насетне засяга темата за „еретика Фотий“ и я пресъздава от позицията на Римската църква, а Контрареформистката историография я подема по традиция. Свн.: С. Baronii *Annales ecclesiastici*, Romae, 1598-1607, t. 10, p. 359-520; Сп. Рикардо Пикио образът на Фотий е изграден вероятно въз основа на някоя съвременна личност, напр. патриарх Кирил Лукарис (1572-1638), привърженик на Реформацията и калвинизма, враг на Римската църква: Picchio, R. *Un pamphlet epico de Propaganda Fide: "La Vulgheria convertita" di Fr. Bracchiolini*. – In: *Relazioni storiche e culturali fra Italia e la Bulgaria*, Napoli, 1982, p. 157-196.

³⁸ **Займова, Р.** Българската тема... 138-144.

Авторите им са самите преподаватели в колежа. Мисионерската дейност включва и популяризиране на драмите в ръкопис или под формата на отпечатани програми. В наши дни твърде малко пълни текстове могат да се намерят в западните библиотеки, не само поради забраната на ордена и заличаването на дейността му. Въпреки че, специално във Франция, където имат голям авторитет и кралска закрила от абсолютната монархия, йезуитите не получават винаги разрешение за публикация.

Представителите на този орден полагат много грижи за подготовката на театралните представления, които са два пъти в годината. Действащите лица и изпълнители са самите ученици. И за да добият светски маниери, задължително музиката и танцът са част от театралното действие. За изисканото й ниво съдействат понякога и артисти от реномирани театри – какъвто е случаят с колежа „Клермон” в Париж. Провинциалните колежи, независимо в коя страна, не достигат блясъка и популярността специално на „Клермон”, чието образование е било на университетско ниво.³⁹ В него са представени и две пиеси за Тервел кръстителят: в 1641 г. (френски текст) и в 1675 г. (латински текст). Едва ли може да се даде точна цифра на всички йезуитски пиеси на тази тема, чиито заглавия са цитирани единствено в по-стари и по-нови библиографски трудове.⁴⁰ В предишни изследвания се бях спряла на съдържанието на три пиеси. Бях издирила 19 заглавия на драми с главно действащо лице Тервел, представяни през XVII и XVIII век в колежанския театър на йезуитите в западна и централна Европа. Напоследък Н. Андреева допълни изследванията с още пет немски пиеси от XVIII век.⁴¹ Статистиката показва, че популярността на Тервел кръстителят в католическия свят на модерното време е много по-голяма, отколкото на

³⁹ Dupont-Ferrier, G. Du collège de Clermont au lycée Louis-le-Grand. vol.3, Paris, 1922, p.127 sq.; Hennequin, T. Le théâtre dans les collèges des Pères Jésuites de France de 1670 à 1700, Mémoires de l'Académie de Metz, III, (1975), p. 138 sq. За йезуитския театър вж. също: P. Choné, La perspective édifiante dans les fêtes jésuites de Pont-à-Mousson (1623), Image et spectacle, Actes du XXXIIe Colloque international d'Études Humanistes du Centre d'Études supérieures de la Renaissance (Tours, juin-juillet 1989), Amsterdam, Rodopi B.V., 1993, p. 211-244.

⁴⁰ C.Sommervogel, Bibliothèque de la Compagnie de Jesus. t.1-10, Paris, 1892-1909; Meyer, R. Bibliographia dramatica et dramaticorum. 2. Abteilung Einzeltitel, bd. 3 (1709-1716), bd. 4 (1717-1721), Tübingen, 1994.

⁴¹ **Займова, Р.** Българската тема... 151-190; **Андреева, Н.** Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII-XIX в. В. Търново, Пик, 2004.

Богорис или Борис-Михаил, с когото най-често е идентифициран. За разлика от светския театър, който през века на Просвещението променя коренно своята естетика, при йезуитите, съдейки по несъвършените заглавия на произведенията, този процес не се забелязва. Това е съвсем обяснимо като се има пред вид традиционализма и консерватизма на католическите братства, в които модерното европейско време трудно прониква и общо взето остава извън стените на тези общности.

В повечето случаи текстовете са сходни и цитираните по-горе откъси от Сабелико заедно с главните герои Требелиус, Алберт и в някои случаи и папа Николай заедно с „еретика“ Фотий определят съдържанието на творбите. Въз основа на познатата история още от средните векове се изгражда постоянен йезуитски Тервелов образ на владетел и монах. Брачолини и *Конгрегацията* подемат темата за покръстването заради победилия католицизъм в България и насочват вниманието на папството към тази „суверенна“ страна с цел непримиримост с „враговете“ и запазване (разпространение) на Римското влияние. От своя страна йезуитските педагози използват мотива за тържеството на Доброто над Злото за възпитание на учениците си с чуждите, но християнски дела. Затова не само животът на отделни светци създава благоприятен повод за подобна педагогика, но и уроците от историята са били подходящи за целите на образованието, независимо дали се отнасят за отдавна изминали времена или за близкото минало. По всяка вероятност йезуитският Тервелов образ надминава по популярност бенедиктинския благодарение на театралните сцени в католическия свят на Западна Европа.

Православната среда

Паисий заимства текста за Тервел от руския превод на Мавро Орбини, публикуван по времето и с благословията на Петър I в Русия.⁴² *Този крал Тривелий пръв възприел християнската вяра в 703 година от Христа бога...*⁴³ С тези думи хилендарският монах продължава разказа си за

⁴² Книга історіографія... въ Санктпiтербургской тiпографіи, 1722.

⁴³ Паисий Хилендарски, История славяноболгарская, 1762. Първи Софрониев препис от 1765 г. Увод, новобълг. текст и коментар Б. Райков. С., Наука и изкуство, 1972. 40.

Юстиниановия помощник, когото единствен от българските владетели назовава „крал” и когото нарежда на първо място в раздела на „знаменитите крале и царе” и в списъка на светците.⁴⁴ Паисиевият стереотип за „светия крал Тривелий” се покрива с вече утвърдения на Запад. Същото може да се каже и за автора на Зографската история (1785), който за разлика от Паисий именува сина на Тривелий - Тервел.⁴⁵

В “Стематографията” на Христофор Жефарович, издадена във Виена (1741), чиито първообрази са „Стематографията” на Павел Ритер-Витезович (1701) и „Царството на славяните” на Орбини се съдържат 20 изображения на български и сръбски владетели и светци, гербове на балкански и славянски страни, поезия и т.н.⁴⁶ Тервел е изобразен в цял ръст, изправен във фас, в монашеско облекло, с кукул на главата, на който е нанесен равномерен кръст, в дясната ръка държи удължен кръст и скиптър, а в лявата свитък с надпис: *Никтоже может двама господинома работат.*⁴⁷ Над изображението, което е до това на цар Давид пише *Цар Болгарски Св. Теоктист*. Всъщност, това е най-новото и последно „амплоа” на владеля монах, завърнал се на балканска православна почва през XVIII в.⁴⁸

Словесните образи от историографията на модерна Европа формират абстрактни представи. Следвайки съдържанието им православни монаси и зографи от Балканите изграждат визуални образи под формата на гравюри и стенописи. Ако приемем, че Тервеловият образ от гръцкия печат, споменат по-горе, е изработен от съвременен майстор (VIII в.), то десет века по-късно се оформя нова традиция в изображението, чиято проекция намираме в XIX век. Редица творци след Жефарович запазват неговия модел на *светец* като го изобразяват редом със Св. Давид и Св. Стефан. С малки изменения от този първообраз го представят Митрофан Зограф в Зографския манастир и Никола Образописов във „Възнесение Господне” в Лозенския (1869).

⁴⁴ Пак там, с. 98, 113-114.

⁴⁵ **Иванов, Й.** Български старини из Македония. София, 1970 (второ фототипно издание). 631-632.

⁴⁶ За дейността на монаха зограф Жефарович вж.: Конев, Ил. Българското Възраждане и Просвещението. С., БАН, 1983, с. 71 сл.

⁴⁷ **Василиев, Ас.** Цит. съч., 38.

⁴⁸ **Тъпкова-Заимова, В. Р. Заимова.** Тервел/Тривелиус/Теоктист. - *Palaeobulgaria/Старобългаристика*, 4, 2003. 92-98.

Вероятно Никола Йованов е зографът на главната църква на Рилската обител. Съществува предположение, че майсторите в нея са от самоковската школа – Захари Хр. Зограф или Димитър Хр. Зограф.⁴⁹ Образът на *Тривелий* се намира и в църквата „Рождество на Пресвета Богородица” (нар. Бельовата църква) близо до Самоков, дело на Никола Образописов (1869). Надписът *В иночестве Теоктист* в църквата „Св. Спас” (с. Старо село, Радомирско), където е изографисан от Христати Зограф, син на Захари Зограф, уточнява монашеската принадлежност на героя.⁵⁰ По всяка вероятност съществуват и други църкви в България с този модел на Жефарович.

Другият тип изображения са направени от Захари Зограф в Троянския манастир (1847-8) и в Преображенския (1849). В първия манастир, до „Св. цар Михаил” се чете *Св. цар Тривелий в иночестве Теоктист*. Той е в цял ръст, докато във втория манастир е изографисан до кръста, т.е. като полуфигура на необичайно място, в нартекса на църквата, под сцените на Апокалипсиса. Някои изкуствоведи свързват представянето му в едър план наред с останалите царе като внушение за паралел между Апокалипсиса и съдбата на християнските балкански народи под османска власт.⁵¹

Едно сравнение между модела на Жефарович и двата образа на Захари Зограф показва някои различия: у изтъкнатия Зограф липсва кукул на главата и монашеско облекло. И в двата манастира самоковският майстор го е представил с корона на главата, царско облекло с мантия, скипър и кръст в двете ръце, с буден и жив поглед. С други думи, липсва монашеският аскетизъм, характерен за модела на Жефарович, където образите са еднотипни и трудно може да се намери някаква специфика във всеки един от тях. Наличието само и единствено на писмена информация и заимстването помежду им определя обобщения визуален образ на светец. Захари Зограф

⁴⁹ Ас. Василиев и Н. Дилевски са на различни становища за авторството: Василиев, Ас. Цит.съч., с. 39; Дилевски, Н. Три изображения на български светци в един Софийски манастир. – *Родина*, г. III, 1940, декември, кн. 21. 129 сл.

⁵⁰ <http://www.studena.net/content/421>

⁵¹ Касабов, Фр. Българският апокалипсис на Захари Зограф. – *Минало*, 4, 1995. 5-8.

се отдалечава от този модел, линията е разчупена, дори се усеща стремеж към индивидуализиране на образа.⁵²

Тривелий - Теоктист

За името на българския хан Г. Моравчик изброява 36 форми, предадени на гръцки, черпани от византийските хронисти и от първобългарските надписи (*Τερβελις*), няколко латински форми като *Terbellus*, както и старобългарски, главно от превода на хрониката на Симеон Магистър и Логотет - *Тервелю*. В. Златарски дава някои латински форми на името Тервел - *Terbellis*, *Therbellis*, на арменски - *Trvel*.⁵³ Във византийската книжнина се срещат редица църковни деятели и държавни мъже като *Теоктист*. Един от известните логотети с това име, честван на 11 февруари, посъветвал императрица Теодора (843 г.), т.е. преди да се започнат преговорите за покръстването на Борис, да се съгласи на размяна на пленници от двете страни.⁵⁴ Н. Дилевски изразява становище, че монашеското име на българския светец е идентично с това на сръбския крал Стефан Драгутин (1276-1282), приел *Теоктист* при замонашването си и изобразен до нашия герой в „Стематографията” на Жефарович. В по-ранното изследване бяхме проследили данните от синаксарите, където се срещат шест светеца с име *Теоктист*.⁵⁵ Освен тях за времето на император Диоклетиан е засвидетелстван мъченик *Тривиллий*, измъчван и обезглавен (251 г.) в Памфилия (Мала Азия), паметта му се почитала на 1 март.⁵⁶

Изложените данни показват, че късната православна традиция (XVIII - XIX в.) не изостава от католическата, дори в известен смисъл я развива, запазвайки титулатурата „крал”. Християнският владетел от българското средновековие, приел монашеството, се „сдобива” с „нови” име(на): *Тривелий*, *Теоктист*. Обикновено първата буква на името по рождение

⁵² **Займова, Р.** Образът на Тервел в българската възрожденска книжнина и изобразително изкуство. – *Минало*, 3-4, 1997. 36-39.

⁵³ Moravcsik Gy. *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958, p. 306; **Златарски, В.** Цит. съч., 602 сл.

⁵⁴ *Lexikon der Theologie und Kirchea Freiburg* 1988, X 31, X 57, III 1209, II X 31, VI 701. За политическите събития от този период срв. Острогорски Г. *История Византије*. Београд, 1956, с. 219-220 = *История на Византийската държава*, С., „Прозорец”, 1996.

⁵⁵ **Дилевски, Н.** Цит. съч., 131; **Тъпкова-Займова, В. Р. Займова.** Цит. съч., 92-98.

⁵⁶ Вж. *Польный православный богословский энциклопедический словарь*, т. II, 1992. 2174.

подказва новоприетото име на монаха. В случая *Теоктист* става общоприет както в текстовете, така и в изображенията и неизменно съпътства крал *Тривелий* - за разлика от западната католическа линия, където владетелят монах се именува само и единствено *Требелиус*. „Завръщането” на Тервел в балканска православна среда и формираня за него стереотип можем да го определим като един от примерите за „героичното” минало на средновековна България, чиято история и християнизация са основната опора за националната идентичност.

Католическата среда в България

Смята се, че няколко известни ръкописа от XIX в., съхранявани в ръкописния отдел на НБКМ, написани на павликянско наречие, са преработки на Паисиевата история и „Царственика” от Христаки Павлович (1844). Един сравнителен прочит показва, че е следван донякъде познатия текст на хилендарския монах, към който са добавени множество моменти от ранното християнство и средновековие със силен про-католически акцент.⁵⁷ За целта изворовият материал е обогатен от известни западни автори. Затова в два ръкописа се среща познатият мотив с *Требелио*.⁵⁸ По всяка вероятност между тях и по-късните *Календари на “Св. Кирил и Методи”*, които излизат между 1921 и 1950 г., съществува приемственост. За разлика обаче от ръкописите те са печатни издания на съвременна кирилица, с вметвания от по-стари текстове на латиница.

Статиите на българска историческа тема и по-специално за покръстването са публикувани (1931 и 1932 г.) под странния надслов “преди около седемдесет години”. Обяснението е, че от 1860 г. датира брошура на

⁵⁷ Един от по-неизвестните автори е „Боефир Французски”, от чиито творби е заимствано за Сердикийския събор и първите векове на християнството. По всяка вероятност става дума за френския йезуит Клод Бюфие (1661-1737) известен с желанието си да прилага модерните езици и история в образованието: **Montgomery, Fr. K.** *La vie et l'œuvre du père Buffier. Thèse de doct. de l'Univ. de Paris (Lettres).* Paris, 1930; **Wilkins, K. S.** *A Study of the works of Claude Buffier.* Genève, 1969.

⁵⁸ Вж. ръкопис НБКМ 1314: *Bulgarsko Zaropismo deto prevodi na Bulgarsko Domin Eduardo Parochus ot selo Kalasclia i ispisal za sebesi Petar Balsamagiski Ucenik u skolio Katoliciansko, 1856 u Filipo-grad (Filibe), c. 62-63; НБКМ 777: Zaropismo ili istoria balgarska, c. 39-40.*

капуцинеца Андреа Канова срещу гърцизма.⁵⁹ Маньо Стоянов приписва на този автор и Павликианската преработка на „Царственика“, написана на пловдивско наречие на латиница. Аргументът му за това е, че отделни откъси от нея и от подписаните от Андреа Канова „Исторически повести покрай българското обръщение на християнската вяра“ се повтарят изцяло.⁶⁰

Със заглавието „*Тервел – първи български християнски владетел*“ се поставя началото на поредица откъси на тема покръстване, заимствани и коментирани въз основа на „*Историческите повести*“. Тук се натъкваме на Тервеловия образ на владетеля кръстител, познат от западната книжнина от Ренесанса. Неговото дело идва като светъл лъч на фона на „близниците“ гърци, които много време (преди IX в.) се опитвали преди това да приобщиат българските си съседи към Христовата вяра. Стереотипът е идентичен с този от модерната католическа историография и безспорно заимстван от споменатите по-горе Джеронимо Пиати и Франческо Брачолини (XVII в.), които акцентират на ролята на папа Николай и пратениците му в България. Посочва се 713 г. за покръстването на първия български „цар“ според „болгарската История“, но неотклонно се следва информацията от Дж. Пиати и посочена 862 г.: по всяка вероятност има бегло заимстване от православния монах Паисий и неговата „История“.⁶¹ Безспорно италианските текстове, които са основните извори, са били най-познати и използвани в българска католическа среда.⁶² Това се потвърждава и от употребата на името като *Требелио* – буквална транслитерация от италиански, срещана и в посочените тук ръкописни истории от XIX в. За разлика от западните първообрази, историята в Календарите е продължена с измяната и на малкия син след смъртта на бащата: „*Като умре Требелио,*

⁵⁹ Календари на „Св. Кирил и Методи“, 1931, с. 62-65, 1932, с.43, 46; Андреа Канова е работил в Пловдив като апостолски викарий и като епископ, съратник на Найдено Геров, починал в България през 1866 г. : Еленков, Ив. Католическата църква в България и общностните идентичности на принадлежащите към нея верни през XIX и първата половина на XX в. – В: Балканските идентичности в българската култура от модерната епоха (XIX-XX в.), ч. II, С., 2002, с. 56.

⁶⁰ **Стоянов, М.** Българска павликианска история. – В: *Изв. на държ. Библиотека „В. Коларов“*, 1957/1958, София, 1959. 267-304.

⁶¹ Паисий, Цит. съч., 99.

⁶² Екземпляр от поемата „Покръстена България“ от Брачолини се съхранява и до днес в отдела за редки и ценни издания при НБКМ.

вторият му син, дето царуваше, напусна пак той католическа вяра и тъй, от тогава нататък Болгарете пак се изневериха, та пояха напрешната поганска вяра.”⁶³

В Календарите липсва прогоненото Зло в образа на патриарх Фотий, който у италианските автори и специално у Брачолини в *Покръстена България*, играе важна роля и очертава правата вяра побеждаваща езичеството и ересите. Текстът на Канова завършва с процеса на покръстване по времето на Богорис – така, както е изписан „у Барония” (XVII в.). Общуванията на Борис-Михаил – *“равноапостол”* и *“християнски подвижник”* са в изключително положителна светлина и се противопоставят на тези на гърците - *“световни и безверни хора”*.⁶⁴

Покръстването в България е представено като неизменно и задължително изпълнено деяние от страна на Рим. Процесът е построен като градация: най-напред се дават няколко въвеждащи изречения за волжкия произход на българите и опитите на гърците да ги покръстят, идва Требелио (Тервел) спасител с помощта на папството да приеме християнството като хитър, човек, който *“лесно пристанеше на истината без никакво спиране”*. Покръстването на владетеля и на семейството му е като солидната основа, върху която Борис *бе оня цар, дето поя ставно католическата вяра и уздрави я у неговото царство у година 866*.

Заключителните думи убеждават читателя в приетата католическа вяра от всички българи в IX век. Към това се прибавя и черно-бялата илюстрация с *“Отец Паисий (линорезба) от Ц. Лавренов”* под цитирания откъс. В нея има три важни елемента: монахът, книгата и свещта. Хилендарският монах е със съсредоточен и сериозен поглед, държащ разтворена книга, на която се чете ясно: *Поради що се срамиш да се наречеш българин*. Светлината от свещта се разпръсква в тясното пространство и съжителства с Паисиевото писмо, в което също се говори за първия кръстител наречен *Тривелий*. Не е случайно попадението:

⁶³ Календари, Цит. съч., 64-65.

⁶⁴ **Займова, Р.** Католическите календари и покръстването на българите. – В: Етноси, култури и политика в югоизточна Европа, юбилеен сборник в чест на проф. Цв. Георгиева, София, НБУ, 2009. 194-201.

православен монах, изрисуван от художника Цанко Лавренов, католик по вероизповедание и възпитаник на френския колеж в Пловдив. Ярката личност от миналото, чиято „История” е изписана с главна буква, идва на място с най-прочутата си мисъл, извадена от контекста на книгата.

Текстовете от 30-те години на XX в. създават усещането, че всички българи са католици или по-скоро - *християни, католици, българи* са идентични. Убеждаването на читателя за здравите основи на католицизма у нас има традиционен католически и западен модел, който през всички времена има своя идейна окраска. Стъкмената в Календарите годишнина за “преди около седемдесет години” (смятана от 1931 г. назад) идва като едно напомняне за правата вяра у българските католици, устояли на предизвикателствата на православието, на чуждите и вечно “коварни гърци” и духовенство.

Разгледаните текстове (ръкописни и печатни) остават маргинални в българската литература, така както католическите общности (наред с всички други малцинствени) заемат периферно място и са смятани за „други”. Взаимните преплитания са твърде бегли и в нашия случай подсказват за отсъствието на комуникация със съществуващата вече българска историография и литература. Всъщност, през 30-те години са били налице кратките съобщения на Й. Иванов в периодичния печат за театралните представления на йезуитите в Париж и Тервеловият западен образ заявен в публичното пространство.⁶⁵

Изводи

Въз основа на дългата ни мисловна разходка из различните писмени извори (средновековни летописи от Византия и Запада, исторически творби, театрални пиеси и поеми, периодичен печат), графични и стенописни изображения могат да се извлекат няколко акцента.

Топосите идващи от отдавна изминалите балкански събития през VIII и IX векове се разстилат на западноевропейска почва, където формират свое идейно начало. Историческата реалност от Изтока се влита в отдалечения

⁶⁵ **Иванов, Й.** Французки пиеси от XVII в. с български сюжет. – В: *Развигор*, 1922, № 68 = *Листопад*, 1922, св. 7 = *Зора*, 1934, № 4594.

по място Запад, където достигналият отглас от значими дейности свързани с християнизацията в България намира място в тогавашната монашеска летопис. Синтезът от информацията за *Rex Bulgarorum* - кръстител на своя народ – се извежда като важен топос в контекста на световната история и на църковните институции. Вписването му в класическия модел за борбата между Добро и Зло или между християнство и езичество, ереси, ислям очертава дълготраен процес в западния католически свят. Изправен пред отговорната дилема за отстраняване и надмогване на протестантството той поема идеологическата дискусия черпейки от изворите на ранното християнство и Византия.

На прага на Новото време пантеонът на канонизираните владетели/монаси се обогатява с близки и далечни герои, мъченици от изминали времена. Бенедиктинци и йезуити умело свързват Изтока и Запада възползвайки се от податките на историята и митологизираното слово. Целта оправдава средствата, когато *Требелмус* (Тервел) се превръща в главен герой на театралната сцена, победил Злото в името на християнската идея. Стъпвайки на тази основа източният владетел става „притча во езицех” и подходящо оръдие в анти-реформистката кампания и сред подрастващото поколение. И докато в западното пространство Тервеловият топос е пример за поучение на подрастващите и универсален, то в българския XIX в. не получава тази „образователна” функция.

Многогласието на западните среди, подпомогнато от мисионерската дейност (XVII-XVIII в.), формира солидна основа за мисловно изминаване на обратния път към Изтока. Тервеловите образи намират благодатна почва сред балканските православни духовници. Така както католическа модерна Европа изгражда своя фонд от духовни ценности в защита от традиционни и нови „врагове”, така и в българския XVIII век се сбират миналото и сегашното време в защита на „своето”. Изваждането на преден план на героите от историята, почерпена от Запада и Изтока, довежда до включването им в пантеона на националните светци. Естествено „своето” се противопоставя на османската власт и подплатява и въз основа на „чуждия” католически свят, откъдето всъщност се поема Тервеловият топос.

Обогатяването му с монашеското име *Теоктист* означава излизане от „чуждото“ и придобиване на свой облик. Модерното балканско време създава и нов имагинерен образ. „Забравеният“ или по-скоро непознат за българина Тервелов християнски лик от византийския печат не достига до поколенията на Паисий и Захари Зограф. Обобщеният западен образ остава на заден план, за да се разграничат владетел и монах, създавайки „свои“ визуални образи в църковната българска стенопис от XIX в.

Привнесен изцяло от Запада, митичният герой служи за акцент в историята на католицизма в България. Съществуването му като идентичен със западния в българска католическа среда показва свойственост, липса на необходимост да бъде между другото адаптиран, макар и в маргиналната писмена култура на XX век.

Едва ли друг владетел от Аспарухова България има такава популярност като Тервел, героят от VIII в., станал напоследък популярен като победителят на неблагодарния Юстиниан при Анхиало (708) и „спасителят на Византия и Европа“ от арабската инвазия (718). Медийното пространство от XXI в. се изпълва с тези и хипотези, понякога разминаващи се с доказаното от историческите извори. Започваха да се създават икони и стенописи с неговия образ, заизграждаха и православни храмове на името на светеца като възпоминание и потвърждение за християнската му принадлежност.⁶⁶ Войнствените му дела прибавени към тези на светеца добиха и продължават да добиват съвременна окраска, облечена в одеждата на националното достойнство и патриотизъм на определени среди. За нас обаче остава важен фактът, че християнска България не започва историята си от IX в. и е желателно на нея да гледаме като поука за сетнините и нашето съвремие.

⁶⁶ <http://www.bulgarite.info/node/5> - 14.02.2011; <http://www.factor-bs.com/news-18453.html>
„Покриха църквата „Свети цар Тервел“ в Ахтопол“ – община Царево, 05.08.2013; Популярна статия в бр. 7 (93), юли 2013 г. под заглавие „Тервел – спасителят на Европа“ в National Geographic; „Свети цар Тервел Български“ – с меч и кръст - се припознава на иконостаса на православната църква „Св. Св. Кирил и Методий“ в Созопол, образът му е имагинерен и не се покрива с тези от XIX в. В същия крайморски град, в новопостроен параклис „Св. Иван Рилски“ е изобразен на северната стена до Борис – Михаил – по изражение и царски дрехи напомня на творението на Захари Зограф от Преображенския манастир.